

Гл. ас. Хашим АКИФ

(Шуменски университет “Константин Преславски”)

**КОЛИЧЕСТВЕНИ ПРОМЕНИ ПРИ ГЛАСНИТЕ В ЖИВАТА РЕЧ
НА НОСИТЕЛИТЕ НА ТУРСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ЕЗИК**

Asst. Prof. Hashim AKIF

(“Konstantin Preslavski” University of Shumen”)

**QUANTITATIVE CHANGES OF VOWELS IN THE EVERYDAY SPEECH
OF THE SPEAKERS OF THE TURKISH LITERARY LANGUAGE**

The centre of attention of contemporary phonetics is the language in use (everyday speech). Specifying and analyzing the actual phonetic process is the foundation of defining the dynamics of the system and the usage of norms, which are considered in codification.

The paper analyzes the quantitative changes of the vowels in the Ankara’s variant of the Turkish literary speech norm.

Vowels, live speech, ussus, acoustics characteristics, reduced vowels, prolonging vocals

Независимо от факта, че устната форма е основна и първична за всеки един език, в периода на формиране на литературния език (в това число и на турския) на първо място се поставя писмената му форма като по-трайна, по-представителна форма, а в основата на кодификацията на писмената, както и на устната норма на турския език, е залегнала преценката на авторитетни лингвисти и носители на литературния турски език, която се отнася до начина на изговаряне на една или друга дума или звукосъчетание от гледна точка на престижността (Ташер 1987). Отделните статии на турските лингвисти относно нормите на литературното произношение имат предимно интроспективен характер, а задълбочени социолингвистични или експериментално-фонетични изследвания на живите процеси в турската реч на авторитетните носители на литературния турски език (преподаватели по турски език в университетите, диктори на престижни радиопредавания, радио и телевизионни журналисти и актьори) – досега не са предприемани.

Необходимостта от обширни изследвания на живата реч се състои в това, че езиковата система представлява динамична система, същото се отнася и за правоговорната норма и нейните варианти, които се актуализират в различни сфери на общуване. Във връзка с това трябва бъдат наблюдавани живи фонетични процеси, които са основа за развитието на нормата и обективно формират базата, върху която се извършва кодификационна дейност.

Интересни данни относно фонетичната структура на думата в турския език са представени в изследванията на Н. А. Баскаков (Баскаков 1984). Част от тях се отнасят до описанията на узуса на носителите на турския литературен език (например спецификата на редукионните процеси в турски език в сравнение с други езици: промяната в качествения характер на гласните в определена позиция в думата, изпадането на срички, съдържащи определени групи съгласни, промените на границата на думите). Тези особености обаче не са изследвани с обективни методи на експерименталната фонетика и поради ограничения характер на фактологичния материал (сравнително малко количество диктори), както и различното време на тяхната регистрация (50-те и 80-те години) не могат да послужат за по-категорични изводи относно ортоепичните норми в турския литературен език.

Независимо от това, че в основата на турската ортография е фонетичният принцип, напълно естествено е, че особеностите, присъщи на артикулаторната база на неговите носители, които се проявяват във вътрешносричкови, междусричкови преходи, както и в позицията на сандхи, не биха могли да бъдат отбелязани в писмената форма на една или друга дума. Същото се отнася и до процесите, обусловени от ударението и интонацията.

Поради това, че говорната норма на литературен турски език се намира в процеса на своето развитие, настоящето изследване се базира върху живата реч на дикторите от най-авторитетно столично радио, за които спазване на правоговорната норма е професионално задължение. Поради ограничения материал настоящето изследване не претендира за изчерпателност при описание на фонетичните процеси, а има за цел преди всичко да привлече вниманието на изследователите към живата реч, която досега не е била предмет на фонетичен анализ от гледна точка на говорната норма на турския език с методите на експерименталната фонетика.

Предмет на анализ в настоящето изследване – количествени промени на гласните в потока на речта

Материал за изследване: 5 текста с обем на звучание около 2 часа.

Диктори: професионални диктори от Турското радио и телевизия (гр. Анкара).

Записът е направен в ТРТ – гр. Анкара.

Методи: Слухов и акустичен анализ.

Акустичният анализ е проведен с програмата Speech Analyzer

Дълги гласни

Към количествените промени се отнасят реализациите на гласните като дълги или удължени, а също така като редуцирани (до пълно изпадане на гласна) в резултат на редица позиционни и комбинаторни условия.

За узуалната норма на турския литературен език е характерно сливане на две срички, които се разделят от съгласните [ğ] и [v] в една, в резултат от което може да се образува една дълга гласна. Качеството на тази дълга гласна при нелабиални обикновено се определя от първата гласна: *ağiz* > [ɑːz], *kuşağı* > [kʉʃɑː], *senin* > [sɛːn], а при лабиални – от предходната или следващата: *tohüm* > [tʉːm], *söğüt* > [sʉːt], *oğul* > [ɔːl]. Тези промени са характерни както за узуалните норми, така и при произнасяне на изолирани думи от дикторите в ТРТ – Анкара, тоест за подготвена реч, която съответства на кодифицирани правоговорни норми.

В позиция пред съгласната [ğ] се удължават не само широките, но и тесните гласни: [ɔːldʉːm] < *olduğım*, [dɔːtʉː] < *doğru*, [vɑːdʉː] < *vardığı*, [ɑːnɑːdʉːm] < *anacığım*.

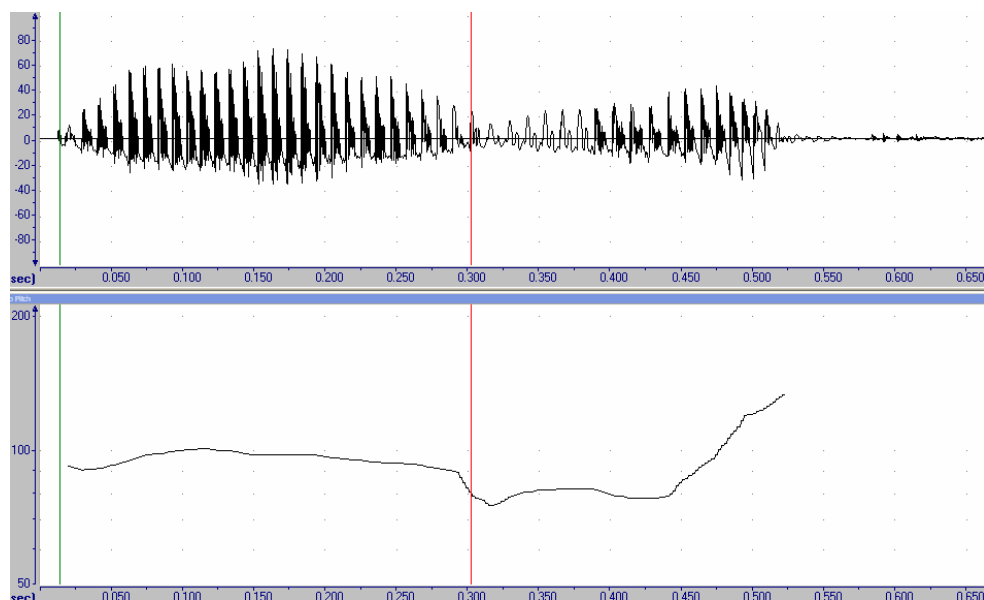

Рис. 1. Акустични характеристики на думата *ağarmak* [ɑːtmãk^h] (Диктор 1.)

На осцилограмата е сегментиран участък, който съответства на гласната /ɑ/ – той съставлява около 280 мс, което значително превишава времетраенето на втората гласна /ɑ/ в същата дума – около 140 мс.

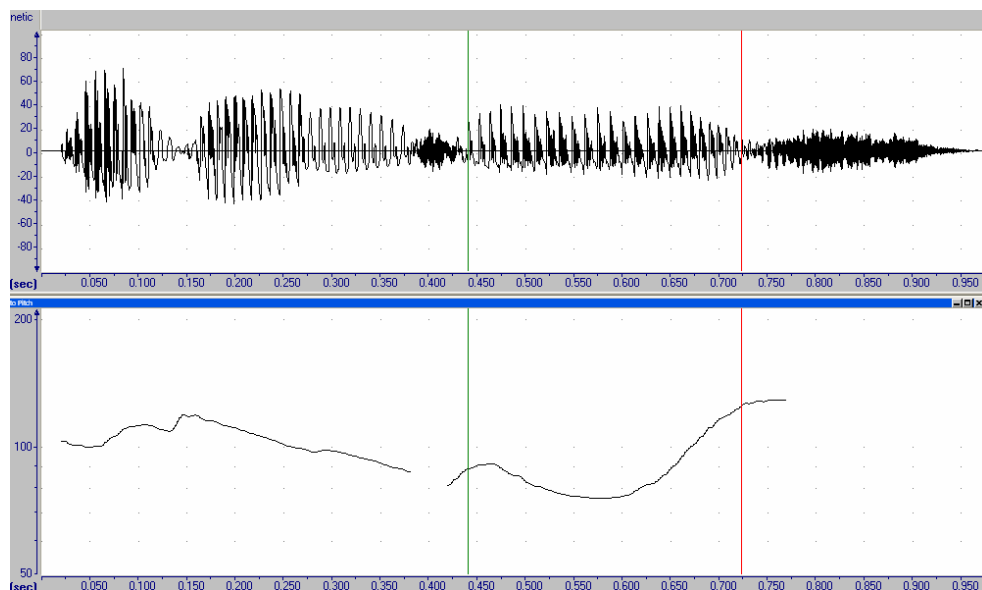

Рис. 2. Акустични характеристики на думата
[ɑdɑ̃ŋmɔzɑ:z]<adamcağız (Диктор № 2)

Гласната [ɑ:], образувана в резултата на изпадането на [p] има дължина около 310 мс

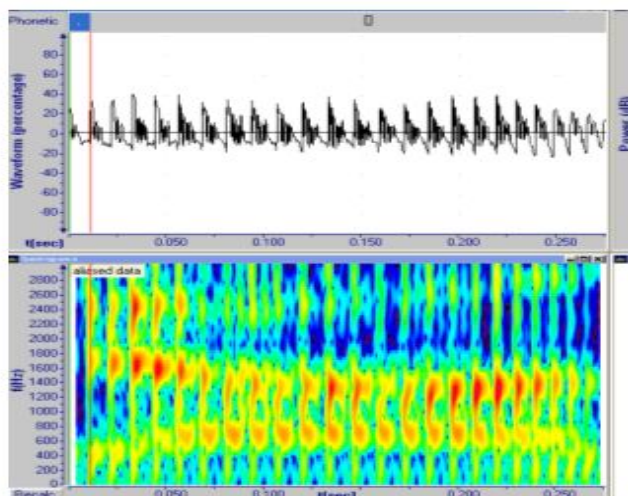

Рис. 3. Акустични характеристики на звукосъчетание [ɑɣ] от думата
adamcağız [ɑ:] – [ɑdɑ̃m ɔzɑ:z] (Диктор 1)

Сегментираният участък, съответстващ на гласната [ɑ:], се характеризира с относително постоянни акустични характеристики, които свидетелстват за еднородно звучене, съответстващо на дадената гласна.

За живата реч на носителите на турския литературен език е характерно удължаване на широките гласни в позицията пред плавни сонанти в затворена сричка:

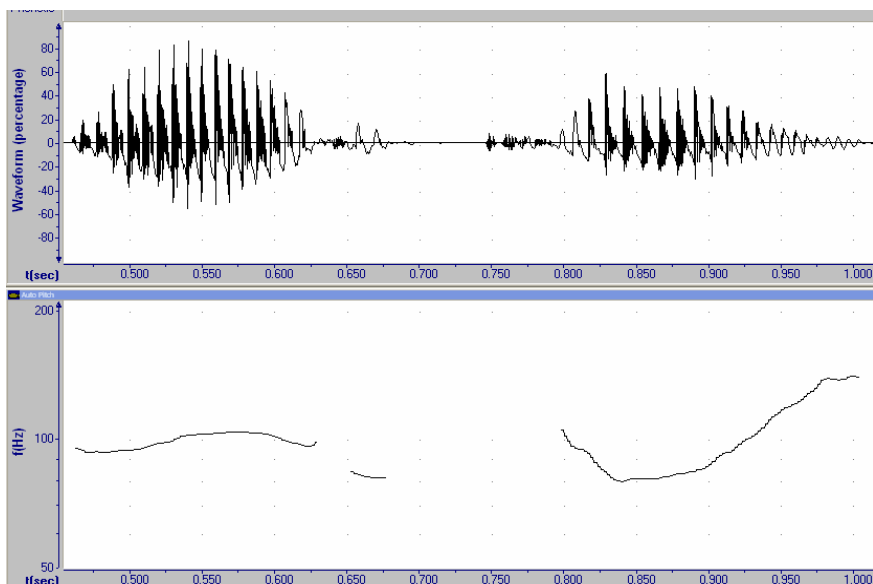

Рис. 4. Акустични характеристики на думата [ɑ:tkʰɑ] <arka> (Диктор 1)
 В изолирано произнесена дума гласната |ɑ| в позицията пред |r| в затворена сричка има дължина около 200 мс

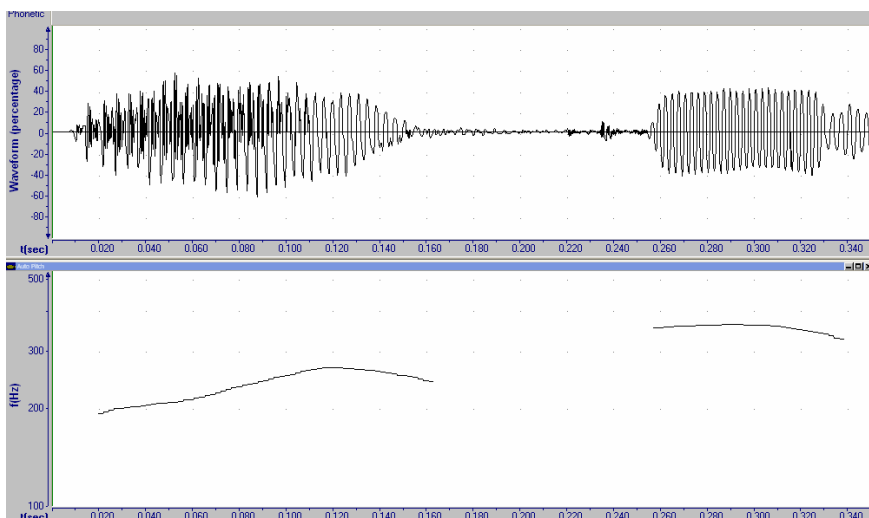

Рис. 5. Акустични характеристики на думата [ɑ:tkʰɪ] <arki> в ритмическата група [ɑ:tkʰɪ ʔdāmākʰ] (Диктор 1)

Акустичните характеристики на гласната /a/ в ритмическата структура [ɑ:tkʰi ˈd̪ɑ̃mɑ̃kʰi] свидетелстват за това, че удължаването на гласната /a/ в позиция пред /r/ не зависи от количеството на срички в акцентно-ритмическата структура и свидетелства за устойчивост на дадена фонетична особеност.

От осцилограмата на думата [ɑtkɑ̃] (рис. 4) се виждат разликите в дължината на двете гласни /a/ в думата. Тя е значително по-голяма в сравнение с дължината на съответната гласна в същата позиция – началото на думата, но пред съгласната /ç/ в думата [ɑtfkʰi] в произношението на същия диктор.

Зависимостта от съседството с плавен сонант /r/ се потвърждава от следващата осцилограма, на която са акустичните характеристики на думата аџки, в която гласната се намира в същата позиция, но в съседство с африкатата /ç/ (рис. 6).

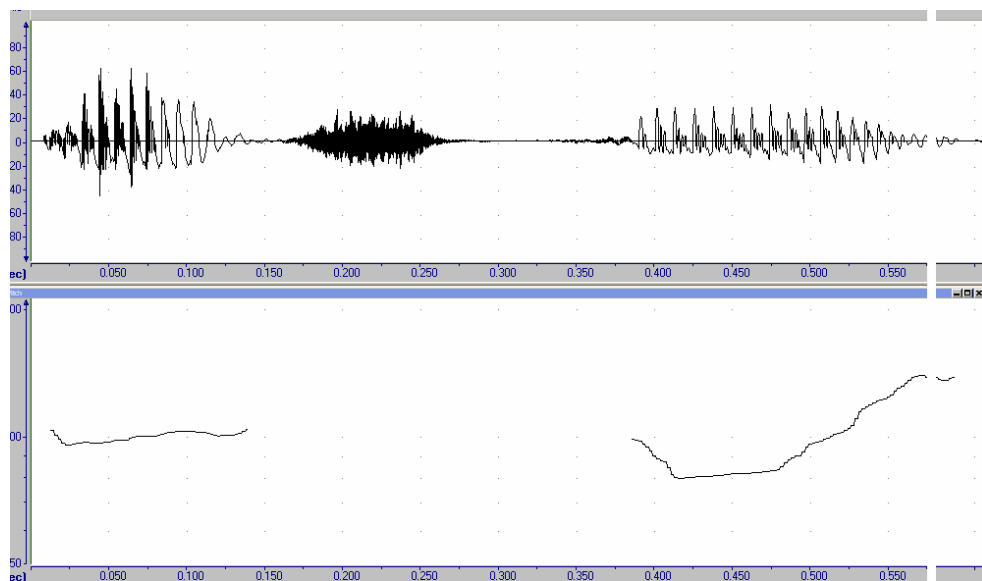

Рис. 6. Акустични характеристики на думата [ɑtfkʰi] <açki (Диктор № 1)

Гласна /a/ в позиция пред африката в същата позиция, като в думата арка (т.е. началото на думата в затворена сричка) се характеризира със значително по-малко времетраене – около 125 мс, което доказва влиянието на сонорната съгласна /r/ за удължаване на предходната широка гласна /a/.

Общо взето може да се направи извод, че удължаване на гласни в позиция пред [ç] и на широките гласни пред плавни сонанти в затворена сричка като

[dɔ:ɾù] – *doğru*, [ɑ:ʔka] – *arka*, [ɑ:ɫdi] – *aldı* е по-малко изразено, отколкото удължаване в резултат на изпадане на [ǰ] и уподобяване на разнородни гласни при реализация на съчетанията – *aǰı*, *-oǰu*, *-eǰı* или произнасяне на една дълга гласна при реализация на съчетанията – *iǰı*, *-uǰı*. В този смисъл може да се говори за наличието на полудълги и дълги гласни в резултат на комбинаторни условия. В реалната жива реч различията между дългите и полудългите гласни варират в зависимост от условията на речевото общуване, индивидуалния темп на говорене и речевата ситуация.

Редуцирани гласни

Под термина „редукция“ в българската и руската тюркология и туркология се разбират предимно количествената промяна – намаляване на времетраене на звучанието до пълно изпадане на гласна, съгласна, сричка и дори цял сегмент от дума.

Към фонетични процеси при гласните в живата реч на носителите на турския литературен език се отнася редукцията на гласни. Редуцират се по-често тесните гласни в неударена сричка в средата на думата. Редукцията на тези гласни е по-характерна за бърз темп както при говорене, така и при четене. Понякога редукцията на гласните се комбинира с други влияния като лабиализация или делабиализация *kismen de olsa* > [kʰismēɲɟɔls ʌ].

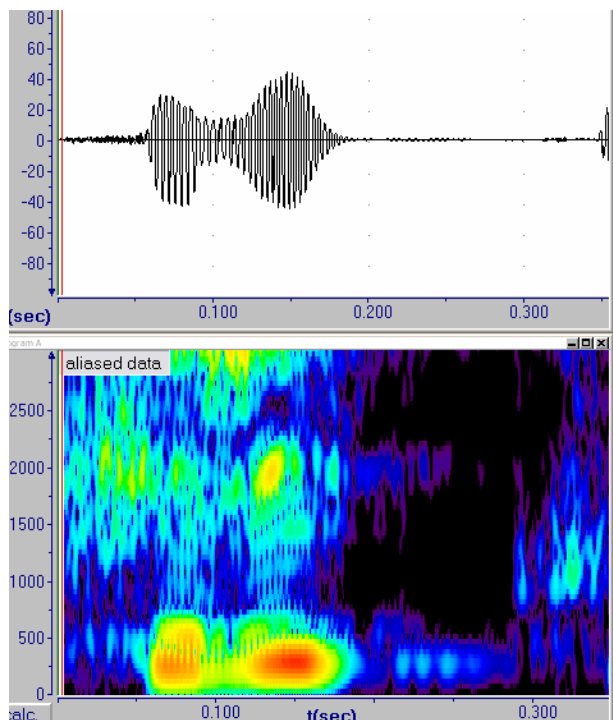

Рис. 7. Акустични характеристики на думата [kʰiɫkʰ] < *eski kırık* (Диктор № 2)

Акустични характеристики на думата [k'ɪk'h] от словосъчетанието eski kırık свидетелстват за значителна редукция на гласната /ɪ/.

Някои редукиционни процеси са отразени в правописа на турските думи, но значителна част от тях се открива при слухов анализ на думи, които се изписват с пълен състав на гласни. Редукицията на гласни варира от значително намаляване на времетраене на звучанието до запазване само на преходни вокални сегменти, които имат времетраене под 30 мс – в тези случаи те не се възприемат перцептивно като гласни. По такъв начин редукицията на гласни в турските думи, както и удължаването на гласни, има доста широк диапазон на реализации. Понякога заедно с гласната се редукира и съгласната – в тези случаи се стига до изпадане на цяла сричка.

На базата на проведен слухов и акустичен анализ могат да бъдат направени следните изводи:

Количествените промени в живата реч на авторитетни носители на турския литературен език се реализират в резултат на следните фактори:

I. Удължаване на гласните:

1. Удължаване на гласни в резултат на редукиция на [ǰ];
2. В позиция пред [ǰ];
3. Пред плавните сонанти в затворена сричка в края на думата;
4. Пред плавните сонанти в затворена сричка пред следваща съгласна;

II. Редукиция (количествена) на гласните:

1. В неударена сричка в средата на думата.

ЛИТЕРАТУРА

Баскаков, 1984: **Н. А. Баскаков**. Об интонации и фразовом ударении в тюркских языках. – В: Советская тюркология, 1984, № 1, 3–14.

Ташер, 1987: **S. Taşer**. Konuşma Eğitimi. Ankara, 1987.